

SZABADFALVI JÓZSEF

Viszony az elődökhöz

A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról

A hazai marxista jogelméleti gondolkodás átfogó értékelése nem tartozik napjaink vonzó, kihívást jelentő feladatai közé. Mindazonáltal a XXI. század elején lassan eljutunk oda, hogy kellő időbeli távolságból szemlélve az 1940-es évek végétől kezdődő és hegemoniájában az 1980-as évek közepéig tartó időszak hazai “marxizáló” jogelméletét a maga helyén értékeljük. E téren eddig csupán egy vázlatos áttekintés született közvetlenül a rendszerváltást követően a “magyar jogelmélet állapotáról”, mely a Szabó Imre fémjelezte “hivatalos” jogelméletet és az azt meghaladni próbáló törekvéseket mutatja be.¹[1] Ezen kívül csupán egy-két bekezdésnyi reflexiókkal találkozhatunk, melyek nem mentek túl sommás vélemények megfogalmazásán. Ma már e téren is szükség van az árnyaltabb megközelítésre, az érdemi, elfogultságmentes elemzésre. A vizsgálódásnak természetesen többféle iránya, módszere lehet, mely megalapozhat egy majdani átfogó értékelést. Most az “aprómunkák” ideje van itt. Az alábbiakban e törekvés részeként megkíséreljük bemutatni, hogy a hazai marxista – vagy legalábbis magát annak tartó – jogelmélet miként vélekedett a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról és fontosabb képviselőiről. Mielőtt azonban erről szólnánk, érdemes számba venni, hogy a vizsgált korszak jogfilozófusai hogyan élték meg a háború utáni éveket.

A hazai jogbölcseleti gondolkodás 1945 után új korszakhatárhoz ért.²[2] A korabeli magyar jogtudós társadalom ekkor még nem sokat sejtett a világpolitika, illetve az európai *status quo*-ban bekövetkezett változások következményeiről. Jogfilozófusaink jelentős része rektori, dékáni, illetve parlamenti képviselői és egyéb közmegbízatásokat vállalva, korábban alig tapasztalt közéleti aktivitást tanúsítva, egy demokratikus új Magyarorszáért és egy ugyancsak megújítandó (jogi) felsőoktatás megteremtéséért tevékenykedett. A háború utáni hetek, hónapok kezdeti felhőtlen lelkesedése azonban nem sokáig tartott. A politikai

[1] Lásd erről bővebben: Pokol Béla: A magyar jogelmélet állapotáról. *Magyar Tudomány*, XXXVII. évf. (1992), 11. sz. 1325–1334. o.

[2] Lásd a szerzőtől: Megújulás és tradíció. A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában. *Világosság*, XL. évf. (1999) 5. sz., 55–69. o.; Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 166–187. o.

történések és események baljós árnyai előrevetítették a közéleti mozgástér folyamatos szűkülését, majd a “fordulat évének” eljövételét. Moór Gyula a két világháború közötti korszak “representatív man”-je^{3[3]} közéleti szerepvállalása, majd romló egészségi állapota, illetve 1948 végi kényszernyugdíjaztatása folytán végleg eltávolodott a jogelmélet művelésétől. Minden bizonnyal 1950 elején bekövetkezett halála “mentette meg” a későbbi esetleges retorzióktól. Az ekkor alkotói teljében lévő Horváth Barna – aki konszolidált időkben a budapesti Moór-tanszék jogos várományosa lett volna – 1949 legvégén emigrálásra kényszerült. Rövid ausztriai tartózkodás után az Újvilágban próbált szerencsét.

A “fordulat évét” követő történések az itthon maradt tanítványok életébe is alapvető változásokat hoztak. A háború után szegedi professzori kinevezést kapó Szabó Józsefet és Bibó Istvánt egyik pillanatról a másikra megfosztották katedrájától. Sőt, Szabó Józsefet – sikertelen disszidálási kísérletét követően – két és fél éves börtönbüntetésre ítélték, csupán az 1956-os forradalmat követően került vissza az egyetemi pályára, de 1960-ban végleg nyugdíjazták. Hasonlóan derékba tört Bibó István felívelő tudományos karrierje is. Az 1956-os politikai szerepvállalását követő börtönéveket leszámítva nyugdíjbavonulásáig könyvtárosként tevékenykedhetett. Mások, mint például Losonczy István kényszerű pályamódosítást hajtott végre, s a jogfilozófia helyett a büntetőjog tudományának professzora lett a pécsi egyetemen, vagy mint a közelmúltban elhunyt Solt Kornél – aki mestere, Moór Gyula ajánlásával 1948-ban jó eséllyel pályázott a debreceni egyetem jogfilozófiai katedrájára – az ígéretes egyetemi karrier helyett gyakorló jogászként élte le életét, bár a későbbiekben is számos elméleti tanulmányt publikált.

1945 azonban nemcsak a “polgári” jogelmélet képviselői számára jelentett korszakhatárt, hanem a hazai marxista jogszemlélet “hivatalos” fellépésének is a dátuma. Az eleinte tanúsított, másokkal szembeni tapintatosságot és empátiát igen hamar fölváltotta az ön- és céltudatos hangnemben fogalmazó, egyetlen igazságot ismerő retorika. Az idehaza addig meglehetősen ismeretlen Szabó Imre^{4[4]} 1946 januárjában teszi közzé első írását a

3[3] E megnevezést Horváth Barna használta Moór Gyulára egy 1923-ban írt recenziójában. Vö. Horváth Barna: Az új magyar jogfilozófia. *Keresztény Politika*, II. évf. (1923) 3. füz. 153. o.

4[4] *Szabó Imre* (1912–1991) akadémikus, 1949-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára, 1949 és 1955 között az Állam- és Jogelméleti Tanszék vezetője, majd az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének 1955–1982 között igazgatója. Szabó mint a hazai “hivatalos” marxista jogelmélet megteremtője és első számú alakja a kárpátaljai Beregszászon született még az Osztrák-Magyar Monarchia idején, majd gyermekkorát ugyanott, az időközben létrejött Csehszlovákia fennhatósága alatt töltötte. Jogi tanulmányait a prágai Károly Egyetemen végezte, ahol 1936 és 1937 között Hans Kelsen, mint a nemzetközi jog professzora tanított. (Szabó Imre 1937-ben fejezte be tanulmányait, így még hallhatta a XX. századi jogfilozófia meghatározó jelentőségű alakjának előadásait.) Mivel Szabó nem hazai egyetemen szerzett diplomát, e tekintetben is függetleníteni tudta magát a magyar jogbölcseleti tradíciótól, hiszen semmilyen személyi kötődés nem befolyásolta majdani kritikai észrevételeinek megfogalmazásában. A fiatal Szabó a második világháború után, mint az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője kezdett publikációs tevékenységbe a hazai jogi szakfolyóiratokban. Említésre méltó, hogy Szabó már igen fiatalon – a folyóirat munkatársaként – aktív publikációs tevékenységet folytatott a kolozsvári *Korunk* című

Jogtudományi Közlönyben Moór Gyula – néhány hónappal korábban megjelent – *A jogbölcselet problémái*^{5[5]} című munkájáról.^{6[6]} Bevezető fejtegetéseiben elismerően szól a szerző teljesítményéről: “Moór Gyula kis könyve miniatűr összképe a jogbölcseletnek, történetének és mai állásának, felvetett problémáinak. A szerencsés beosztású tanulmány elsősorban áttekintést ad, méghozzá olyan tisztasággal, a stílusnak, gondolatoknak olyan fegyelmezett leegyszerűsítésével, melyre csak az a komoly tudós képes, aki az egyes kérdések minden részletének megismerése után meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelenről s kihámozni a magvat a burkából.” Majd a jelenre és részben a jövőre utalva így fogalmaz: “A kitűnő tanulmánynak tartalmi mondanivalói mellett objektív jelentősége is van: mint jelenség, mint felfogás, jellemzi a magyar jogbölcseletet is, megmutatja azokat a kérdéseket, amelyek a magyar jogbölcseletet foglalkoztatják. Ilyen szempontból úgy is fel lehet fogni ezt a tanulmányt, mint a magyar jogbölcselet álláspontjának objektív megnyilatkozásait egy tudományos szempontból is nyilván lezáruló korszak végén, illetőleg egy új korszak küszöbén.”^{7[7]} Moór jogbölcseleti rendszerét egy adott “kultúrkör” jellegzetes szellemi termékének tekinti és részben “egyoldalúnak” nevezi, mely “elvette a kilátást nyugat felé”: “Moór Gyula az újnémet filozófia, nevezetesen az újkantiánus és újhegeliánus iskola ellentétéből próbál Rickert vagy Hartmann nyomán szintézist teremteni.”^{8[8]} Szabó szerint a valóság és érték kanti dualizmusának moóri föloldására tett kísérlet – vagy Horváth Barna nevének megemlézése nélkül, a “szinoptikus jogelmélet” – helyett a jövő jogelméletének más utakat kell járnia: “A mai generáció... nem tartja kielégítőnek az érték és valóság szembenállásából vagy egymásravetítéséből fakadó jogelméleteket, legyenek azok akár szinoptikusak, akár a dualizmust kihangsúlyozva, a jogbölcseletet jogszociológiára és jogi értéktanra bontók.”^{9[9]} Szabó azonban ekkor még burkolt formában sem utal a marxizmus nyújtotta új lehetőségekre, sőt talán némi meglepetésre a jogszociológiához való “közeledést” említi, mely a “realitáshoz a német elméleteknél lényegesen közelebbjáró magyarázat”-ot nyújthat – mint “például a skandináv iskola” – a modern jogfilozófiában.

orgánumban. 1933 és 1940 között megjelent írásai – melyek többségénél a szerző neve mellett Munkács városának nevével találkozhatunk – jórészt ismeretterjesztő jellegűek voltak és az olvasó értelmiségnek szóltak. Közöttük jónéhány jogtudományi tárgyú írás is található, azonban ezek még nem árulkodtak a szerző későbbi tudományos orientációjáról. Vonatkozó írásaiból említésre érdemesek: *A jogszociológia munkaköre. Korunk*, X. évf. (1935) 1. sz., 809–815. o.; *Jog és erőszak. Uo.* XII. évf. (1937) 6. sz., 523–527. o.; *Az időszerűtlen jogtudomány. Uo.* XIII. évf. (1938) 7–8. sz., 615–618. o.; *Szellemtudomány és pozitivizmus. Uo.* XV. évf. (1940), 529–534. o. Szabó háború előtti jogtudományi munkásságának még két további rövid publikációja érdemel említést, melyek hazai folyóiratban kerültek közlésre: *Néprajz, jog, szociológia. Társadalomtudomány*, XXII. évf. (1942) 3. sz., 422–427. o.; *Népi jogéletkutatás. Uo.* XXII. évf. (1942), 483–485. o.

5[5] Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 81 o.

6[6] Szabó Imre: *A jogbölcselet problémái*. (Moór Gyula tanulmánya) *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam I. (1946) 1–2. sz., 39–40. o.

7[7] *Uo.* 39. o.

8[8] *Uo.* 40. o.

9[9] *Uo.*

A Jogtudományi Közlöny – következő – 1946 februárjában megjelenő számában Szebenyi Endre¹⁰[10] egy nem sokkal korábban Moór Gyulától megjelent tanulmánynak a demokrácia és jog kapcsolatára vonatkozó megállapítását vette górcső alá. Míg Moór a jog uralmának pusztá tényében a demokrácia “minimális megvalósulását” látta, addig Szebenyi marxianus kritikát megfogalmazva megállapítja, hogy ez a kijelentés csak a forma és tartalom – valójában “megengedhetetlen” – különválasztásán alapulhat, mely alkalmas lehet az osztályszempontok figyelmen kívül hagyására: “A jog kétségtelenül a demokrácia minimális megnyilatkozása akkor, ha tartalmilag egyenlő jogokat és kötelezettségeket hoz. Ez pedig csak akkor képzelhető el, ha egységes jogközösségre vonatkozik. Nem lehet szó tartalmilag egyenlően kötelező jogszabályról, ha ugyanazon államon belül különböző osztályokra vonatkozóan különböző tartalmú jogszabályok, vagy ugyanazon államon belül a személyeknek bármely okból elkülönített, kiválasztott csoportjára ... más jogszabálytartalmak vonatkoznak.”¹¹[11] Nem kell különösebb kommentár ahhoz, hogy Szebenyi szemléletének már a “világnézeti” kiindulópontja sem lehet adekvát a moóri polgári demokráciáról (joguralom) vallott felfogással.

Az utókor számára érdekes, sőt sok szempontból mehökkentő írás jelent meg Olti Vilmos¹²[12] bíró tollából 1948 júniusában a Jogtudományi Közlöny hasábjain,¹³[13] mely az ekkor már belügyi államtitkár Szebenyi Endrét a folyóirat következő számában “szigorú” – önkritikát javasoló – észrevételek megfogalmazására sarkallták. Olti a korabeli jogásznapi alkalmával tartott eredetileg előadásként elhangzott okfejtésében a jövő szocialista társadalmában a bírák lehetséges szerepét és funkcióját vizsgálja. Ennek során – a majdan kötelező Lenin, Sztálin stb. hivatkozások mellett – egykori professzora, Horváth Barna 1932-ben megjelent *Bevezetés a jogtudományba* című könyvéből vett példákkal és gondolatmenettel argumentál a bírák további szükségszerű foglalkoztatása mellett. Sőt, Horváthra mint “a polgári jogszociológia kiváló magyar képviselőjére” hivatkozva a bírák munkáját nemcsak a jogi kultúra, hanem az “általános emberi kultúra” alapját képező tevékenységnek nevezi.¹⁴[14] Szebenyi az Olti tanulmányában írtakat elsősorban a szerző

¹⁰[10] *Szebenyi Endre* (1912–1950) jogász, ügyvéd, később Rajk László mellett belügyminisztériumi államtitkár. 1949 júniusában letartóztatták, majd a Rajk-per folyamánaként kreált külön perben halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben perújítást követően rehabilitálták. A hazai jogirodalomban az elsők között használta a marxizáló retorikát.

¹¹[11] Szebenyi Endre: A jog léte és a demokrácia. (Reflexió Moór Gyula: Demokrácia és világnézet. *uo.* 1–2. számában közreadott írására.) *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam I. (1946) 3–4. sz., 61. o

¹²[12] *Olti Vilmos* 1948-tól kezdődően tanácsvezető bíróként, majd a Budapesti Népbíróság elnökeként vett részt a koncepciós perek tárgyalásában és igen hamar “méltó” társává vált a Jankó-és Tutsek-féle tanácsok névadó bíráinak. Jelentősebb ügyei, melyek halálbüntetéssel és kivégzéssel jártak: Nitrokémia-per, Mihalovits-per, Actio Catholica-per, MAORT-per stb. Érdekes életrajzi adalék, hogy a Rajk-perben eredetileg Olti Vilmost kívánták megbízni a tárgyalásvezetéssel, majd végül a még lojálisabb Jankó Pétert jelölték ki a feladatra.

¹³[13] Olti Vilmos: A bírói funkció szerepe a jövő társadalomban. *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam III. (1948) 11–12 . sz., 166–168. o.

¹⁴[14] *Uo.* 168. o.

által alkalmazott módszer és csak másodsorban a megfogalmazott végkövetkeztetések okán kritizálja: “Hiba-e, ha egy marxista–leninista jogász felszólalását más szerző munkájára építi? Semmi esetre sem. Nem is ez, amit kifogásolok.” – írja Szebenyi, majd hozzáteszi – “Olti azonban Horváth Barnát – helyesen – polgári jogszociológusnak mondja és ennek kijelentése után leglényegesebb tanainak átvétele és nem kritikai támadása alapján hozza ki cikkének eredményét.”¹⁵[15] Szebenyi tudatos és elkötelezett marxistaként – miként ezt írása első mondatában is írja: “[a] Magyar Dolgozók Pártjának tagjai a marxista leninista elmélet alapján állnak” – segítségére kel kollégájának, és érdemi kritikát gyakorol Horváth, illetve egy utalás erejéig Moór, mint az antimaterializmus és a filozófiai idealizmus képviselői felett, mert “minden erővel meg kell akadályoznunk azt, hogy a marxista idézetek használata az eklektikus polgári elméletek rehabilitálásának akaratlan kalózlobogója legyen.” Majd így folytatja: “Horváth Barna munkáinak marxista-leninista kritikájával való idézését igen helyesnek tartanám. Jogelméleti kutatóink közül úgy vélem Horváth Barna Hegelből kiinduló felfogásának kielemezése és széleskörű megvitatása, az ellentétes álláspontok marxista-leninista felfogás mellett helytelen álláspontok kielemezése igen termékenyítő hatással lenne jogelméleti kutatóinkra. Olti Vilmos velem és sokunkkal együtt – állapítja meg Szebenyi – Horváth Barnának volt a tanítványa az egyetemen és Horváth félreérthetetlenül a haladó álláspontot képviselte a Moór Gyula köré csoportosuló jogászokkal szemben. Éppen ezért lenne alkalmas az állításaival való vita és a szempontunkból való helytelen megállapításainak feltárása a jogelmélet továbbvitelére.”¹⁶[16] Hamarosan azonban eljött az az idő, amikor a – Moórhoz képest – Horváthról alkotott némileg pozitívabb megállapítás a visszájára fordult, és az ötvenes évek elején kijelenthető legkeményebb vádakkal illeték hivatalos szinten a “polgári jogszociológust”.

Lényegében Olti és a erre reflektáló Szebenyi írásaival egy időben – 1948 közepén – tette közzé Szabó Imre szintén a *Jogtudományi Közlönyben*, majd különlenyomat formájában *A marxista jogszemlélet előkérdéseihöz* című programadó írását. Szabónak a marxista szemléletmód és a szovjet szocialista tudományosság melletti nyílt elkötelezettségével itt találkozhatunk először: “...felhasználjuk a szovjet tudósok által gyűjtött tapasztalatokat s tanulunk munkáikból; küzdelmünkben rájuk támaszkodunk, segítségüket érezzük; a harcot azonban, melyet a szocialista tudomány hazai begyökerezéséért folytatunk, magunknak kell megvívniuk... Ahogyan az új magyar társadalom küzd a múlt ellen a jövő építéséért, úgy kell küzdenünk nekünk is, hogy legyőzzük a körülöttünk és bennünk is még élő múlt tudományát, a polgári tudományt és jogtudományt s egyben építenünk kell saját tapasztalataink figyelembevételével, saját alapunk körülményeire mérve a szocialista tudományt és jogtudományt.”¹⁷[17] E célkitűzés konkrét feladatainak kijelölésekor a marxista jogszemlélet kialakításának elengedhetetlen feltételeként említi Szabó a “polgári” jogtudomány és annak eredményeihez való viszony kérdésében kialakítandó álláspontról: “A marxista tudomány harcoss tudomány, amely a polgári tudománnyal folytatott vitájában erősödik és nő naggyá. A polgári tudomány és a polgári jogtudomány, amely alól nálunk egyre inkább kicsúszik a talaj, bizonyos vonatkozásokban még itt él körülöttünk, könyvekben és fejekben, sőt az egyetemi

¹⁵[15] Szebenyi Endre: Az elmélet tisztaságáért. *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam III. (1948), 202. o.

¹⁶[16] *Uo.* 202–203. o.

¹⁷[17] Szabó Imre: *A marxista jogelmélet előkérdéseihöz*. (Különlenyomat a “Jogtudományi Közlöny” 1948. évi 23. számából) Budapest, 1948. 4. o.

katedrákon is. Ez ellen küzdenünk kell, küzdenünk a tudományos kritika fegyverével; hogy pedig ezt megtehessek és hogy küzdelmünk ne maradjon a felületen, meg is kell e polgári jogtudományt és egyes irányzatait ismernünk.”¹⁸[18] Mindamellet Szabó nagy fokú óvatosságra inti a marxista jogtudósokat, különösen a jogelmélet művelőit, mert – mint megállapítja – a jogelmélet éppúgy “párttudomány”, mint a gazdaságtan. Lenint parafrázálva kijelöli a marxista jogelmélet elöítéletektől sem mentes kiindulópontját, miszerint a polgári jogfilozófusok a “tökéosztály tudós segédei”, akiknek egyetlen egy szavát sem szabad elhinni.¹⁹[19] E szavak már egy másik Szabó Imrét sejtetnek. 1945/46-hoz képest szembeötlő a szemléletmódbeli változás. Alig telt el három év, és a magát marxistának nevező jogelmélet mindent elsöprően gyözedelmeskedik a “polgárinak”, sőt “burzsoának” elkeresztelt jogbölcselet fölött. A fordulat évét követően indul el a megsemmisítő harc a két világháború közötti magyar jogfilozófiai hagyománnyal és annak főbb képviselőivel szemben. Mivel az érintetteknek már nincs módjuk – legalább is idehaza – saját védelmükre kelni, így a nemtelen eszközöket alkalmazó marxista “kritika” hamar elérte célját.

Az új hatalom és kiszolgálói a jogelmélet terén minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a marxista felfogással össze nem egyeztethető burzsoá nézetekkel végérvényesen leszámoljanak. Vas Tibor²⁰[20] – az egykori Horváth-tanítvány, aki még egy bő évtizeddel korábban mestere gondolatain lelkesülve, mint a “szegedi iskola” tagja kritizálta a kelsen jogtant – az elsők között fordított hátat egykori jótevőinek, akiknek a háború alatt a származása miatti hátrányos megkülönböztetés alóli mentesülést, majd a háború után a magántanári habilitációt köszönhetette.²¹[21] Vas 1950 januárjában a Jogtudományi Közlönyben *A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata* című írásával tette le névjegyt a hazai jogelméletben. Tanulmányában a közismert marxi tételek – a jog mint a felépítmény része, az uralkodó osztály eszköze és történelmi kategória stb. – tükrében mond véleményt többek között Aquinói Szent Tamás, Grotius, Kant, Austin, Stammler, Jhering, Somló, Holmes, Kelsen társaságában Moór Gyula jogkoncepciójának lényegéről: “Moór Gyula megkülönbözteti a jog érték és valóság elemét, amelyben az újkanti filozófiát követi és ezzel tulajdonképpen a kritikai irányokhoz csatlakozik, amely az imperializmus korának

¹⁸[18] *Uo.* 13–14. o.

¹⁹[19] *Uo.* 14. o.

²⁰[20] *Vas Tibor* (1911–1981) Bibó István évfolyamtársaként – mint Horváth Barna tanítványa – végzett a szegedi jogi karon. 1934-ben jogi, 1935-ben államtudományi doktorátust szerzett. 1947-ben Szegeden habilitált. 1948-ban a Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kap professzori kinevezést. 1949-től 1951-ig a Pécsi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara “Politika”, illetve “Jogelmélet” tanszékeinek, majd ezek összevonása után az “Állam- és Jogelmélet” tanszék vezetője. A “fordulat évét” követően a hazai marxista állam- és jogelmélet művelésének és oktatásának az egyik reprezentánsává vált. 1951–1955 között a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója volt. 1951-től 1976-ig, nyugdíjba vonulásáig, az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, majd beosztott professzora. Jogászgenerációk nőttek fel állam- és jogelméleti tankönyvein és jegyzetein.

²¹[21] Lásd erről bővebben a szerzőtől: Bibó István és a szegedi iskola. In. Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 125–152. o.

burzsoá ideológiája, a burzsoá osztály hatalmának eszmei alátámasztása. Ez a bíráló különösen helytálló, ha Moórnak a jog helyességéről szóló tanítását is figyelembe vesszük, amely szerint a keresztyén etikát tekinti a jog helyesség-mértékéül. A legerősebb társadalmi hatalomra és a keresztyén etikára való alapozás éppen a jog osztályjellegét kódosítja el.”²²[22] Lényegében ugyanezen gondolatokat ismétli meg Moórra vonatkozóan 1955-ben a Vas Tibor szerkesztette – Antalffy György, Halász Pál, Szabó Imre, Vas Tibor nevével fémjelzett “munkaközösség” által írt – *Állam- és jogelmélet* című egyetemi jegyzet. A feltehetően Vas által írt rövid értékelés Horváth Barnára vonatkozó bekezdésében a következőket olvashatjuk: “Horváth Barna a jogelméletet nem ismeretelméletnek tekinti, a jog szerinte csak szemlélet. Ez elméletének agnosztikus jelleget ad. Elméletében a dualista idealizmus alapján áll: a tények és értékek merev elválasztását hirdeti. Látszólag hadakozik az idealizmus ellen, ami elmélete megtevesztő hatását fokozza. Rendkívül bonyolultan tárgyalja a jogelmélet kérdéseit, s végeredményben nem megvilágítja, hanem összekuszálja a problémákat. Ez a jogbizonytalanságot, a bírói önkényt segíti elő, így az imperializmus, fináncstőke szolgálatában áll.”²³[23] Vas e néhány soros értékeléséből is kitűnik, hogy a hegemon, sőt kizárólagos szerephez jutó hazai marxista jogelmélet kezdi megtalálni az elődök elmélettörténeti helyét és szerepét a jogi gondolkodás történetében. Csak sajnálkozva állapíthatjuk meg, hogy Vas pálfordulásával mestere gondolatai a korabeli marxista kritika tükrében vállalhatatlanná váltak. Az egykori tanítvány személyes tragédiájának egyike lehetett önnön múltjának ilyen módon való megtagadása.

A hazai jogtudományban az 1950-es évek elején a hivatalos akadémiai berkekben elérkezettnek látták az időt a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésére.²⁴[24] A végső ítéletalkotásra sem kellett sokat várni. 1955-ben látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában Szabó Imre – később, 1956-ban Kossuth-díjjal jutalmazott – *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*²⁵[25] című monográfiája, mely végső tördőfést jelentett a

²²[22] Vas Tibor: A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata. *Jogtudományi Közöny*, V. évf. (1950) 1–2. sz., 6. o. (Szinte szó szerint ugyanezt olvashatjuk a Szabó Imre szerkesztésében 1961-ben napvilágot látott *Állam- és jogelmélet* című, az állam- és jogtudományi karoknak íródott jegyzet Vas Tibor által írt első füzetében. Vö. Antalffy György – Halász Pál – Szabó Imre – Vas Tibor: *Állam- és jogelmélet*. I. füzet. [Írta: Vas Tibor] Budapest, 1961. 48–49. o.)

²³[23] Vas Tibor (szerk.): *Állam- és jogelmélet*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1955. 25. o.

²⁴[24] Az újraértékelésben fő szerepet betöltő Szabó Imre “kritikai” megközelítése vált a későbbiekben paradigmikus interpretációvá. A korszak sajátos koreográfiájának megfelelően Szabó későbbi “nagy” monográfiájának (*A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*) részeit képező terjedelmes tanulmányok közlését “hozzászólások” követték. Vö. Szabó Imre: A magyar pozitivisták jogbölcselet bírálata. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, II. köt. (1952) 3–4. sz., 249–269. o. (Hozzászólások: Eörsi Gyula. *uo.* 271–280. o.; Mátrai László. *uo.* 281–282. o.)

²⁵[25] Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

hazai polgári jogbölcseleti hagyománynak. Szabó könyvének “A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete” címet viselő nyolcadik fejezete nyolcvan nyomtatott oldalon foglalkozik a vizsgált korszakkal és képviselőivel.^{26[26]} A szerző megkülönböztetett figyelmet szentel Moór munkásságának, melyet mindennél jobban alátámaszt az a tény, hogy az említett terjedelemből ötvenöt oldalban foglalkozik a korszak “hivatalos jogbölcseletének” tekintett jogtudóssal. A maradék huszonöt oldalból tizenötöt szán Horváth Barna bemutatására, majd néhány bekezdésben utal a korszakot reprezentáló “harmadhegedűs” gondolkodókra.

A szerző a vizsgált időszak alapvető jellemzőjeként említi, hogy a burzsoá jogbölcselet az 1919-es proletárdiktatúrát elfojtó “Horthyék szuronyaira támaszkodva ismét elfoglalta a katedrákat, a hivatalos »tudomány« különböző pozícióit”, azonban a várva-várt új konjunktúra immár sohasem érkezett el: “A jogbölcselet ... végeredményben annyi jelentőségre tudott szert tenni, s annyi helyet tudott magának kiharcolni, amennyi hasznot tudott hajtani bel- és külföldön a Horthy-rendszernek.”^{27[27]} E közegeben lett Szabó szerint a “Horthy-korszak hivatalos jogbölcseletje” Moór Gyula, aki mint “a kolozsvári, majd szegedi egyetem jogbölcselet tanára tudományos karrierjét azokkal a művekkel alapozta meg, amelyeket 1921-22-ben Horthyék politikai követelményeit közvetlenül kifejezve alkotott; Moór vissza-visszatérően mindig szerét ejtette annak, hogy a Horthy-rendszer vagy Bethlen politikája iránti hűségének tanújelét adja... Hivatalos elismertetésének itt van az elsődleges magyarázata.”^{28[28]}

Szabó a moóri életmű és tudományos működés három alapvető – politikai és ideológiai szempontból is neuralgikus – elemét véli fölfedezni. Elsőként a marxizmus-kritikát említi, melyben Moórnak az ellenforradalmi rendszer melletti feltétlen lojalitása nyilvánul meg: “Amikor az ellenforradalmi különítmények kardján alig száradt meg a vér, Moór Gyula a munkásosztály elleni küzdelem véres módszerei mellé a munkásosztály elmélete elleni »tudományos« küzdelemre kínálja fel tollát Horthyéknak.”^{29[29]} Másodikként Moór sovinizmusát, revizionizmusát, illetve az irredenta politika “tudományos” alátámasztását emeli ki, mely révén a rendszer “elméleti szócsövévé” vált az 1920-as évek végére.^{30[30]} Harmadikként említi a hatalom és erőszak igazolását, illetve földicsérését, mellyel mintegy megalapozza “a fennálló állam és jog erőszakos jellegének legitimálását”.^{31[31]} Majd összegzésképpen megállapítja: “A Tanácsköztársaság emlékének bemocskolása, a Szovjetunió rágalmozása, a marxizmus elleni »tudományos« harc vitele, a revíziós politika és a sovinizmus igazolása, az ellenforradalmi restauráció legitimálása, a hatalomnak és az erőszaknak, mint a Horthy-féle politika lényeges elemének jogbölcseleti alapelvvé tétele: ez Moór Gyula jogbölcseletének politikai tartalma; ezek segítségével vált az ellenforradalmi korszak hivatalos jogfilozófusává.”^{32[32]} Szabó szerint Moór jogbölcseletét nem lehet ezek

26[26] *Uo.* 414–493. o.

27[27] *Uo.* 419. o.

28[28] *Uo.* 420. o.

29[29] *Uo.* 421. o.

30[30] *Uo.* 425. o.

31[31] *Uo.* 428. o.

nélkül az alapvető politikai elemek nélkül megérteni és bemutatni, hiszen jogfilozófiája ezekben a politikai eszmékben gyökerezik.

A szerző ezt követően kezd hozzá “érdemben” a jogbölcseleti életmű bemutatásához. A kiindulópontja nem lehet más, mint Moór *Bevezetése*, melyben a korabeli neokantiánizmus tipikus kérdésfeltevéseit látja megjelenni. Moór szintézisre törekvését Szabó helyesebbnek tartja “összebékítő jogbölcseletnek” nevezni. Hosszú oldalakon mutatja be – a jogbölcselet vizsgálódási területei szerint – a moóri elmélet egyes elemeit, majd pedig sok szempontból helyesen megállapítja: “Moór saját rendszerét nem építette ki teljes egészében; egész további életében a jogfogalom kérdése körül vizsgálódott s e körben a »valóság« és az »érték« kettősségének összeegyeztetését kereste. Ezért nem is dolgozta ki részletesebben sem a jog okozatos összefüggéseivel, sem a jog helyességével kapcsolatos kérdéseket.”³³[33] Talán ez a néhány oldal tekinthető a legtárgyilagosabb elemzésnek, amelyet Moór kapcsán Szabó megfogalmaz.

Ezt követően egyes Moór által exponált kérdések rövid bemutatásával és értékelésével találkozunk, melyek fölvetése látszólag ad hoc jellegűnek tűnhet, azonban a végső konklúziók szinte minden esetben ideológiai indíttatású aktuálpolitikai kijelentésekhez vezetnek. Ennek során többek között a jogrendszer tagozódásának kérdésköre kapcsán Szabó megjegyzi, hogy Moór a magánjog és ezzel együtt a magántulajdon elsődlegességét hirdető álláspontjával a konzervatív reakció eszméinek hirdetőjévé vált. De ugyanezt véli fölfedezni a szerző, amikor félreértve Moór eredeti szándékát – miszerint a logika konzervatív szerepet tölt be a jog életében – megállapítja, hogy a kritizált elmélet is jól példázza a burzsoá jog egyik jellegzetességét, a “konzervatív-reakciós vonását”. A korabeli úgynevezett Hartmann, illetve Rickert neve fémjelzte “kultúrfilozófiai irányhoz” való csatlakozásában is a Moór-féle jogfogalomban központi szereppel bíró hatalom – értve ez alatt az úgymond dicstelenül hatalomra került Horthy-korszakot – “megszépítését” vélte felfedezni. A szabad akarat problémája kapcsán Szabó szerint Moór eljut a szélsőséges indeterminizmusig és – mint idealista gondolkodónak – filozófiai felfogása a fideizmus nyílt megvallásába torkollik. Moór természetjog felé fordulásának lényegét a szerző abban látja, hogy “az újkantiánus-pozitivisták jogfilozófiát egyenesen a skolasztikus, katolikus természetjoggal akarja egységbe foglalni.”³⁴[34] A “negatív természetjogról” szóló moóri teóriáról az a véleménye, hogy a jogalkotó számára megfogalmazott áthághatatlan korlátok a valóságtól elrugaszkodott, abszurd felfogás irányába vitték el az elméletet. Szabó foglalkozik még Moór és a korabeli tételes jogi gondolkodás kapcsolatával és megállapítja, hogy a moóri elmélet, mint a Horthy-korszak általános jogi ideológiája, meghatározó szerepet játszott a hazai tételes jogtudományi gondolkodásban. A szerző szerint ugyancsak széleskörű hatást gyakorolt a jogi személyek elméletéről írt monográfiája, melyről a következőket állítja: “A burzsoá jogtudomány elvontságának, abszurd végkövetkeztetéseinek, képtelen koncepciójának bizonyítására alig lehet jobb példát felhozni, mint Moór felfogását; jogbölcseletében nem emberek, meghatározott társadalmi viszonyok között élő emberek szerepelnek, hanem jogi teremtvények, jogalanyok, »beszámítási pontok« s az embereket a jogi személyektől legfeljebb az különbözteti meg, hogy nekik, mint számítási pontoknak, nagyobb

32[32] *Uo.* 430–431. o.

33[33] *Uo.* 436. o.

34[34] *Uo.* 448. o.

szerencsájük van...”³⁵[35] Szabó mindezt – nyilván nem kis élel – a burzsoá jogtudomány által teremtett “elméleti ködvilágnak” nevezi.

A szerző viszonylag nagy teret szentel Moór második világháborút követő közéleti-politikai és közírói tevékenységének, sőt 1947-es nevezetes parlamenti beszédének, melyben a társadalmi-politikai fordulat esélyeire és egyben veszélyeire hívta fel a figyelmet. Mindezek természetesen igen távol állnak Moór jogbölcseleti munkásságától, de Szabó szükségesnek látta, sőt fokozott érdeklődéssel boncolgatta e néhány év (1945–1947) írásos formában megjelent publikációit, melyek kapcsán summázatként megállapítja: “E szavak, e fogalmak az 1920-as évek Moór Gyulájának szavai. Aligha lehetséges, hogy ha a felszabadulást követően mások is voltak, tartalmuk egész élete során ugyanaz volt. Moór Gyula jogbölcseleti pályafutása egyenes vonal; ez szükségszerűen hozta magával, hogy Moór mindig a reakció oldalán állott, akkor is, amikor ennek nyílt megvallását demokratikus kijelentésekkel ... leplezni igyekezett; a reakciós-burzsoá álláspont fenntartása nem vitte Moórt máshová, mint a szélsőséges reakció politikai táborába s az sem véletlen, hogy ő, aki a politikai életben addig közvetlenül alig vett részt, most szükségét érezze, hogy a burzsoázia végső csatájában kilépjen a nyílt harcok mezejére s ennek során legbensőbb, egész jogfilozófiájával alátámasztott politikai meggyőződését ismét leleplezze.” Majd végső konklúzióként megállapítja: “Moór Gyula útja a burzsoá jogbölcselet útja s hogy ez az út nem véletlen, bizonyítják a Horthy-korszak jogbölcseletének többi, Moór Gyulánál kevésbé jelentős és jellegzetes képviselői is. Ennek az útnak a dicstelen befejezése pedig azt tanúsítja, hogy a dolgozók győzelmével végleges és visszavonhatatlan vereséget szenvedett a burzsoá jogbölcselet is Magyarországon, ha teljes felszámolása minden maradványával együtt még hosszabb időt vett és vesz is igénybe.”³⁶[36]

Ezek a gondolatok már elvezetnek a korszak Szabó szerint “másod- sőt harmadlagos” jogbölcseleti tevékenységének a kritikai ismertetéséig, akiknek a munkásságára a szerző szerint generálisan elmondható: “... egész tevékenységükről túlzás nélkül állíthatni, hogy azt a feltűnni vágyás, eredetieskedés, következetlenség és a teljes tudományos felelőtlenség jellemezte. Ugyanez mondható el hatásukról is; kísérletezéseik Magyarországon nem keltettek hatást s gyakran értelmetlen formában publikált bölcseleteik legfeljebb a beavatottak kis körében jártak némi visszhanggal.”³⁷[37] Ez utóbbi megállapítás önmagáért beszél. Csupán sajnálhatjuk, hogy Szabó nem is próbálkozott meg egy érdemi megértésen alapuló – a sablonokat és ideológiai kliséket nélkülöző – következetes marxista kritikával.

A “másod- és harmadhegedűsök” sorában – a szerző szerint – a legjelentősebb volt Horváth Barna “eklektikus, sok idegen forrásból összehordott, tarka jogelmélete”.³⁸[38] Érdemes itt hosszabban idézni Szabó megállapításait – melyekkel Horváth politikai irányultságát és jogelméleti felfogásának leglényegesebb elemeit kritizálja –, hiszen a továbbiakban az itt említett gondolatok részletezésével találkozunk: “... az a politikai ideológia, amely Horváth eklektikus jogbölcseleti felfogását befolyásolta, magát újszerűnek

³⁵[35] *Uo.* 451–452. o.

³⁶[36] *Uo.* 468. o.

³⁷[37] *Uo.*

³⁸[38] *Uo.* 468–469. o.

feltüntető, klerikális elemekkel átszőtt, a fasizmust nagyrabecsülő, az imperialista államfeletti állam-eligondolást hirdető, szélsőségesen reakciós burzsoá ideológia volt, amely a hitlerizmus iránti rokonszenve mellett megtalálta a kapcsolatot az amerikai expanzív törekvésekkel szolgáló politikai ideológiával. Ennek a politikai ideológiának olyan burzsoá reakciós jogbölcselet felelt meg, amely a szubjektív idealizmus ismeretelméletét tette alapjaiban a magáévá, amely messzemenően képviselte az irracionalizmust, nyíltan is tagadta a jelenségek megismerhetőségét, Hume szkepticizmusához csatlakozott, teljes egészében vállalta a skolasztikus természetjogot, relativizáló módszerével eleve feladta a tudományos követelményeket; olyan jogfilozófia ez, amely a formalizmus elleni minden ágálása ellenére sem tudott más eredményre jutni, mint egy merőben formai jogfogalom-meghatározásra. Ez a jogbölcselet az amerikai újrealizmust tekinti mintaképének s tudomány helyett »művészi« eszközökkel dolgozik. Nem csoda, ha Horváth az amerikai újrealisták nyomán a bírósági eljárásban nem lát többé mást, mint óriási színházat, Circus Juris-t...”³⁹[39] Majd jogbölcseleti szemléletmódjának summázataként – az előbbieken túl – valamivel tárgyilagosabban megállapítja: “Valójában Horváth jogfilozófiája nem más, mint a német újkantiánus és újhegeliánus jogfilozófiának az amerikai pragmatista, »újrealista« jogfilozófiai iránnyal való összeegyeztetni akarása; fejlődésében nézve jogbölcselete bizonyos távolodást jelent az előbbtől és közeledést az utóbbihoz; mindkét irányba igyekszik azonban minél többet belevinni a természetjogi felfogásból is.”⁴⁰[40]

Némileg meghökkentőek Horváth 1943-ban megjelent *Angol jogelmélete* kapcsán kifejtett megállapításai. A legfőbb elismerésként megjegyzi, hogy Horváth “kétségtelenül nagy anyagot hordott össze”, azonban a pontos ismertetést “az újfajta burzsoá jogbölcseleti gondolatok maghamisítő történelmi visszavetítésével pótolja”. Majd egy övön aluli “ütést” mér az ekkoriban (1955) már az Újvilágban szerencsét próbáló egykori kollégára, amikor kijelenti: “...a hitlerizmus túlzott dicséretével szemben Sztálingrád után sietnie kellett az amerikai imperializmusnak szóló igazoló jelentése elkészítésével.”⁴¹[41] E kijelentés jól illusztrálja, hogy Szabó valójában mennyire nem ismeri Horváth vonatkozó életművét, korabeli írásait, ugyanis 1929 után, amikor hazatért Angliából, számos írásban adott számot az angolszász jogi gondolkodás fejleményeiről, mindarról, ami idehaza akkoriban nem igen volt ismert.⁴²[42] Sőt, már ekkor megfogalmazódott benne a később megírandó monográfia gondolata. Nehezen képzelhető el, hogy egy 1943-ban megjelent majd’ hétszáz oldalas monográfia a sztálingrádi csatavesztést követő hónapok alatt megírható és megjelentethető lett volna. Az már pedig Horváth rendkívüli és kifinomult történelmi, politikai, sőt hadtudományi képzettségét sejtetné, hogy a nevezetes csata távlatos következményeit felismerte és azonnal felajánlotta szolgálatait az “amerikai imperializmusnak”.

A vizsgált fejezet utolsó néhány oldalát szenteli a szerző a “jelentéktelenebb jogbölcselek” bemutatásának, akik beteljesítették a “bomlási folyamatot”: “Moór Gyula fejlődésének

³⁹[39] *Uo.* 470. o.

⁴⁰[40] *Uo.* 472. o.

⁴¹[41] *Uo.* 482. o.

⁴²[42] Lásd erről bővebben a szerzőtől: Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban. *Állam- és Jogtudomány*, XL. évf. (1999) 1–2. sz., 71–79. o.

második szakasza, Horváth Barna egész jogbölcselete, továbbá a jelentéktelen jogbölcselek sorának különböző eredetieskedő elméletei nemcsak eklekticizmusukkal tűnnek ki, nemcsak rendszertelen összekeverését jelentik különböző jogbölcselek tételeinek, hanem azzal is, hogy az általuk újonnan összzetoldozott-foldozott »rendszerek« nélkülözik a jogbölcseleti rendszernek és tudományos következetességnek ... a minimális formai követelményeit... A gyakran az érthetlenségig zavaros »eredeti elméletek« jelentkezése, az abszurd tételek mind gyakoribb megjelenése jelzik az utat, amelyen ez a bomlási és lezüllési folyamat haladt.”⁴³[43] Az “eredetieskedő” jogbölcselek közül Ruber József, Hegedüs József, Szabó József, Irk Albert, Losonczy István kerülnek említésre és néhány mondatos ismertetésre.

A szerző művének e részében látta indokoltnak, hogy a vizsgált korszak jogi gondolkodásának – szerinte – egyik meghatározó vonásáról, a “papi természetjog”-hoz, vagy másként, a “skolasztikus-klerikális természetjog”-hoz való közeledésről és szoros kötődésről szóljon: “Mint látható, a klerikális, »univerzalisztikus«, a fasiszta Carl Schmitt és Aristotelés között hasonlóságot felfedező természetjog Magyarországon a fasiszta ideológiának volt egyik jogbölcseleti megjelenési formája, amely természetesen sem a fasiszta jelszavakban, sem pedig a marxizmus–leninizmus elleni, illetőleg szovjetellenes jelszavakban nem fukarkodott.”⁴⁴[44] Mindazonáltal Szabó nem vette magának a fáradságot, hogy valóban megismerkedjen és szembesüljön a két világháború közötti hazai, elsősorban neoskolasztikus indíttatású természetjogi gondolkodással.⁴⁵[45] Ezért nem találkozunk Kecskés Pál vagy éppen Horváth Sándor egyetlen művének, illetve gondolatának az említésével sem. E helyütt az autentikus források nélküli prekoncepcionált véleménynyilvánítás tipikus esetével állunk szemben.

Természetesen nincs mód a jelen körben minden – gyakran meghökkentő – Szabó-féle gondolatmenet és minősítés bemutatására, de talán e példák is jól illusztrálják a szerző valódi kritikai attitűdjét. A sok helyen demagóg, magát marxistának tekintő kritikát megfogalmazó műben a szerző a két világháború közötti magyar burzsoá jogbölcseleti gondolkodást úgy mutatja be, mint reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tradíciót. Az osztályharc szellemében fogant kritikai megközelítés jó negyedszázadra meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyek betartásával lehetett csak az érintett szerzőkhöz és műveikhez közelíteni.

Érdekes epizódja a vizsgált korszak jogbölcseleti gondolkodásának újraértékelésében az 1955-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara tanácsülésén Szabó Imre “készülő” könyvének a Horthy-rendszer állam- és jogbölcseletével foglalkozó fejezetéről lefolytatott vita. Az anketon résztvevők között találhatjuk Nizsalovszky Endrét, Beér Jánost, Halász Pált, Vas Tibort, Marton Gézát, Beck Salamont, Világhy Miklóst és Eörsi Gyulát. A vita során két felfogás körvonalazódott. A bátrabb, önálló álláspontot vállalók – így Nizsalovszky, Beck, Világhy véleménye – szerint Moór jelentős életművet hagyott maga után, melyet nem lehet a

⁴³[43] Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet...* 1955. 483–484. o.

⁴⁴[44] *Uo.* 490. o.

⁴⁵[45] Lásd erről bővebben a szerzőtől: Természetjog és pozitívizmus. Széljegyzetek egy örökzöld vita két világháború közötti hazai jogbölcseleti irodalmához. In: Szabó Miklós (szerk.): *Natura Iuris. Természetjogtan & jogpozitívizmus & magyar jogelmélet.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 9–30. o.

Szabó Imre által leírt – kommunistaellenesség, sovinizmus, a hatalom és erőszak, a reakció jogfolytonosságának igazolása, az ellenforradalmi korszak hivatalos jogfilozófusa stb. – kategóriarendszerbe beleszorítani. Nizsalovszky szerint Moór Jheringhez hasonló személyiség volt, aki “sokat adott a tételes jogászoknak”, gondolatai közül sokat fölhasználtak. Emellett – teljes joggal – hiányolja a “klerikális (helyesebb: neoskolasztikus – Sz. J.) természetjogi elmélet közismert magyar képviselőinek” a bemutatását. A vita alkalmával Beck csatlakozik Nizsalovszkyhoz annyiban, hogy Moórt “komoly tudósnak” nevezi, akinek ma is vannak érvényes tételei. Világhy – mint a tudósításból kiderül, azon idő szerint a kar dékánja – szintén kritizálja Szabó sommás megállapításait, miszerint Moórt “túlságosan Magyarországon ábrázolja”, holott “előkelő helye van az imperialista jogtudományban”, annak “egyik jellegzetes alakja”. Túlzásnak tartja, hogy Moór lenne a korszak hivatalos jogtudósa. Moór logikai szemléletét nagyon fejlettnak nevezi, mellyel igen nagy hatást gyakorolt.

A vita többi résztvevője lényegében magáévá téve Szabó “értékelését”, mintegy legitimizálta az új hatalom álláspontját az érintett korszak megítélésében. Talán Marton értékelésén csodálkozhatunk egy kicsit, aki Moór életművét “értéktelennek” találja, s egyéniségéről megállapítja, hogy “szélsőségekben mozgó személyiség” volt, aki “öntudatlanul szolgálta ki a Horthy-rendszert”. Mindazonáltal egy-egy kritikai észrevételt is megengedtek maguknak az egyetértők, melyekben árnyaltabb megközelítést javasoltak a szerzőnek. Csupán Vas volt az, aki “mindenben egyetértett Szabó elvtárs állásfoglalásával”. A szerző válaszában – az egykorú följegyzés szerint – “következtetéseit meggyőzően indokolta” és nyilvánvalóvá tette, hogy azon nem kíván változtatni. Mai szemmel nézve, meglehetősen furcsa esettel állunk szemben, hiszen nem egy szakmai közösség, hanem egy jogi kar meghatározó professzorainak körében vitatták meg a “készülő mű” sok szempontból legneuralgikusabb részét. Minden tiszteletet megérdemelnek azok az oktatók, akik szembe mertek helyezkedni az ekkor már hivatalosnak tekinthető kánonnal és nonkonformista módon önálló véleményt mertek megfogalmazni.⁴⁶[46]

Szabó könyvének megjelenését követően majd’ két évtized telt el anélkül, hogy a két világháború közötti magyar jogbölcseleti tradícióról idehaza bárki csupán csak néhány sorban véleményt formált volna. Talán ez a tény is jól mutatja, mekkora jelentősége volt “a” monográfia megjelenésének. Szabó megállapításai dogmatikus kánonná válva megkerülhetetlen kiindulópontul szolgáltak a korabeli magyar jogtudományi gondolkodás számára, illetve azon túl is. Jó példa erre Sándor Pál⁴⁷[47] *A magyar filozófia története 1900–1945* címen 1973-ban megjelent könyvében a Moórt és Horváthot bemutató rész.⁴⁸[48] A vizsgált korszak reprezentánsait a szerző az “állam filozófusai” fejezetcím alatt tárgyalva mutatja be Kornis Gyula, Concha Győző, Szekfű Gyula, Prohászka Lajos, Pauler Ákos,

46[46] Vö. Samu Mihály: Vita a Horthy-fasizmus állam- és jogbölcseletéről. *Felsőoktatási Szemle*, IV. évf. (1955) 5. sz., 228–232. o.

47[47] Sándor Pál (1901–1972) marxista filozófus, egyetemi tanár (ELTE), a filozófia tudományok doktora.

48[48] Sándor Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973. 190–209. o.

valamint Brandenstein Béla és Kibédi-Varga Sándor társaságában. Elsőként Moórról szólva kijelenti, hogy Conchával szemben valójában Moór a Horthy-rendszer valódi “reprezentánsa” a jog- és állambölcselet terén, aki “legelvontabb tudományos műveinek címlapján” sem ártallotta feltüntetni vitézi címét, majd pedig a felszabadulás után a korabeli kisgazdapárt “szélső jobboldali frakciójának”, a Pfeiffer-pártnak volt a “hangadó” képviselője, mint “a szocializmus-ellenes erők egyik nevezetes bajvívója”.^{49[49]} Sándor elemzésének kiindulópontját abban határozza meg, hogy csupán azokra a Moór művekre hivatkozik, melyekben “általános filozófiai elveket taglal”. Ennek kapcsán állapítja meg, hogy Moór a neokantiánus értékfilozófiától jutott el az “egyetemes kultúrfilozófia” irányába, de ennek során “segítségül hívta a skolasztikát”. Ezt követően Moórt mint a “tiszta jogelmélet” képviselőjét jeleníti meg, aki a jogban azt keresi, ami abban minden változás mellett is állandó, vagyis a jog maradandó formáját. Sándor úgy véli, Moór ezzel “egyengeti” az utat abba az irányba, mely szerint a jog “mibenlétét” logikai eljárás keretében lehet vizsgálni, illetve az állam és a jog viszonyát a “talpáról a fejetetejére állítja”. A formális logika “fetiszizálásának” ténye adja Sándor számára azt a “kulcsot”, mely Moór “társadalmi szerepének” megértéséhez vezet: “Aligha tévedünk, ha ... a Horthy–Bethlen-rezsim, azaz az ún. »konszolidált« ellenforradalom, majd a hitlerista parancsoknak engedelmessé, de az angolszász hatalmak felé is pislogó, egy időben Kállay-kettősnek nevezett politikai irányzat filozófiai, nevezetesen jog- és állambölcseleti visszfényét véljük Moór munkásságában felfedezni, amelynek legfontosabb attribútumai a szovjetellenesség, a békeszerződések revíziójára való törekvés, a nacionalizmus volt...”^{50[50]} Az életmű lényegi vonásait alig érintő viszonylag terjedelmes értékelés valójában mindenben összecseng Szabó megállapításaival.

De nem jár el méltányosabban a szerző Horváthtal sem, akit a “szinoptikus jogtan” művelőjeként mutat be. Sándor a vizsgált életművet, illetve annak általa rekonstruált szakaszát – hiszen csupán csak 1945-ig vizsgálja a korszakot – a Moór-Horváth-féle vita különböző aspektusain keresztül próbálja meg bemutatni. A lényegi kérdések helyett a vita hangneme és politikai mellékszálainak exponálása áll Sándor vizsgálódásainak előterében, majd végül megállapítja, hogy a két jogszemlélet között valójában nincs is érdemi eltérés, mindkettő a szubjektív idealizmus talaján áll. Mindazonáltal egy figyelemreméltó megállapítással is találkozunk Horvát *Angol jogelmélet* című könyve kapcsán. Sándor kifejezetten elhatárolódik mindazoktól – így Szabó Imrétől is –, akik később a sztálingrádi csatavesztés utáni “jószimatú és konjunkturális alkalmazkodást” látták Horváth monográfiájának megjelentetésében. Ezzel szemben arra a következtetésre jut, hogy az angol és amerikai jogszociológia ugyan még nem jelentette a “neorealista” alapállás kialakulását, de hatásában a szubjektív idealizmusból való kitekintés lehetőségét hordozza magában: “A szellemtörténeti irányhoz való csatlakozása viszont nem engedi meg számára a vulgáris pozitívizmust, keresi azokat a támpontokat, amelyek a tények szubsztanciális összefüggését lehetővé teszik. Így közeledik a természetjogi felfogáshoz, helyesebben ismét közeledik, minthogy – pályája kezdetén éppen Moór hatása alatt – már egy ízben igyekezett szembesíteni a természetjogot a pozitívista jogelmélettel.”^{51[51]} Végül egy meglehetősen bizarr megállapítással zárja az életmű bemutatását: “Így vált Horváth Barna tudományos

49[49] *Uo.* 191. o

50[50] *Uo.* 198. o.

51[51] *Uo.* 208. o.

pályafutása záró aktusává a magyar nép felszabadulása a fasiszmus elnyomása alól.”⁵²[52] Ez a megállapítás indokolja, hogy a továbbiakban még utalás szintjén sem esik szó arról, hogy mi történt Horváthtal 1945-öt követően. Bizonyára a sors véletlen fintora, hogy jeles jogfilozófusunk épp Sándor monográfiája megjelenésének évében hunyt el az Egyesült Államokban.

Hasonlóan Sándorhoz, egy évvel később 1974-ben – a szegedi egyetem jogi karának akkori oktatója, későbbi professzora – Papp Ignác egy terjedelmes, kari aktában megjelent elmélettörténeti tanulmányában a két világháború közötti korszak jogfilozófiai gondolkodásából Moór Gyula és Horváth Barna munkásságának bemutatását véli indokoltnak, mint akik reprezentálják a Horthy-rendszer jogfilozófiáját. Bár majd két évtized telt el Szabó Imre nevezetes művének megjelenésétől, Papp néhány oldalas értékelése, annak stílusa, hangneme és végkövetkeztetései részben a “legsötétebb” ötvenes éveket idézik, részben a vizsgált életművek és az azt mérlegre tevő közötti intellektuális szakadékról árulkodnak. Jogfilozófiáról valójában itt alig van szó, sokkal inkább Moór és Horváth ideológiakritikai megítéléséről. Jól példázza ezt Papp megsemmisítő kijelentése, mely szerint: “Moór Gyula ... csatlakozott a Horthy-korszak azon eszmei politikai áramlatához, melyet a konzervatív jellegű irányzatnak nevezhetünk. Ez az irányzat, amely irányította »a hivatalos« Magyarországot, vagyis a Horthy-fasiszta állam intézményeit, haladásellenes volt. Jellemezte ezt az irányzatot a maradiság, a dilettantizmus és az irredentizmus. A konzervatív irányzat alapköve volt a keresztény nemzeti gondolat ideológiája, amely a sovinizmusban, a klerikalizmusban, az antiszemitizmusban nyilvánult meg és ehhez szorosan kapcsolódott a speciális magyar fajelmélet, a turánizmus is. A turáni ősmagyarkodás hatotta tehát át a korszak hivatalos ideológiáját, a nacionalista uszítást, a faji megkülönböztetést, a szomszéd népek elleni gyűlöletet, a vad szovjetellenességet. Kétségtelen, hogy ez a hivatalos ideológia fellépett a marxista politikai és jogi nézetekkel szemben.”⁵³[53] Mindezeket Papp szerint Moór jogbölcseletében, illetve egyéb tárgyú írásaiban híven szolgálta, s “kizárólag saját osztálya, vagyis az általa képviselt feudális–nagybirtokos osztály” érdekeit szem előtt tartva törekedett arra, hogy “ideológiailag félrevezesse az általa tanított jogász értelmiséget”.

Hasonlóan “mélyenszántó” osztályharcos megállapításokat olvashatunk Horváth Barna kapcsán is. Az egykori, nemzetközileg elismert szegedi professzor szintén “megkapja” a neki járó értékelést: “Horváth Barna jogelméleti felfogása elég tarka, ugyanis sok idegen forrásból alkotta meg ún. szinoptikus elméletét. Alapvetően Horváth jogelméletét is befolyásolták a klerikális nézetek, a fasiszta nézetek, valamint a világállamot hirdető különböző elmélkedések. Ő is az idealista elméletet tette magáévá ... munkáiban mindent relativizál, vagyis munkáiból hiányzik az egyértelműen határozott állásfoglalás.”⁵⁴[54] Később kiderül az is, hogy dicsőítette a fasiszta politikai és jogi gondolkodókat, majd 1943-ban “háttal fordított” megelőző nézeteinek – “abban az időben, amikor már szertefoszlottak a hitleristák győzelmi esélyei” – és az angolszász pragmatista irányzatok felé fordult. Végül olvasható a

⁵²[52] *Uo.* 209. o.

⁵³[53] Papp Ignác: *Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből (1924–1950)* Acta Universitatis Szegedinensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXI. Fasc. 3. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1974. 59. o.

⁵⁴[54] *Uo.* 61. o.

mindent elsöprő verdikt, mely végérvényesen a “helyére teszi” az életművet: “Általában megállapítható – írja Papp –, hogy Horváth Barna nézetei, mind a politikai, mind pedig a jogi nézetei egyaránt mutatják a burzsoá politikai és jogi nézetek bomlását, felelőtlenségét, szenzációéhségét. Horváth Barna ugyanis munkájában eltussolja az állam és jog valódi lényegét és szerepét a társadalomban.”55[55] A szerző stílusa, gondolatfűzési “nehézségei” – a marxista kategóriák végtelenül leegyszerűsített értelmű alkalmazása – méltatlan eredményre vezettek.

A korabeli “hivatalos” álláspontot megerősítendő, a “felszabadulás” harmincadik évfordulóján, 1975-ben Szabó Imre – a kor szokásainak megfelelően, hasonlóan más tudományterületek reprezentánsaihoz – *Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon* címmel közölt tanulmányt a Jogtudományi Közlöny hasábjain. Mint a korszak első számú jogtudósa az “új magyar állam- és jogelmélet” elmúlt harminc évének “viharos fejlődéről” ír, mely szembefordult az “elvonat” és “spekulatív” jellegű burzsoá jogfilozófiával. Az “előző korszakot” – utalva a két háború közötti évtizedekre – elsősorban az újkantianizmus jellemezte, melynek hazai képviselőivel már megtörtént a “következetes leszámolás”.56[56] E “frontális” harc első szakaszát a szerző 1945 és 1949 közé teszi, melyben elméleti küzdelem zajlott a “régi, polgári” és az “új, marxista-leninista” felfogás nyílt megvallói között: “A burzsoá irányok képviselői megelégedtek a régi, hagyományos tételek ismétlésével, s meg sem kísérelték annak az újnak elméletileg akár csak a jelzését, ami a magyar állami és jogéletben lezajlott.”57[57] E nem kis cinizmust is magában hordozó kijelentés csupán azzal nem számol, hogy az elméleti szembenézésre, amikor a “változások” mindenki számára már nyilvánvalóvá váltak, nem volt lehetőség, és ebben Szabónak fő szerepe volt.

Az 1970-es évektől kezdődően megjelent egyetemtörténeti monográfiák bevett gyakorlata volt, hogy tudományterületenként, illetve az érintett tanszékek működését meghatározó oktatók munkásságát bemutatva kívántak betekintést nyújtani egy-egy intézmény, illetve kar fejlődéstörténetébe. E sorba témánk szempontjából jelentős fejleményként értékelhetjük az ELTE 1945 utáni történetét bemutató monográfiában a jogelméleti oktatásról szóló rövid részben Moór Gyula értékelésében bekövetkezett részleges hangsúlyeltolódást. Mindez 1970-ben következett be, amikor a hivatalos Szabó-féle értékelés még megkérdőjelezhetetlennek számított. Samu Mihály, mint a vonatkozó rész szerzője, bevezetésképpen a következőket írja: “A Horthy-korszak jogi oktatásában a jogfilozófia volt a fő ideológiai-jogi tárgy. Ennek a tárgynak a legnevesebb és legismertebb professzora Moór Gyula volt. Ő nem kompromittálta magát a Horthy-korszakban jelentkező szélsőséges, reakciós, fasiszta vagy háborús törekvések mellett, sőt – polgári demokratikus szempontból – néhány bátor, bíráló megjegyzéssel és kifogással is illette a korábbi rendszer politikáját.”58[58] Majd azzal

55[55] *Uo.* 62. o.

56[56] Szabó Imre: *Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon. Jogtudományi Közlöny*, XXX. új évfolyam (1975) 3–4. sz., 129. o.

57[57] *Uo.* 130. o.

58[58] Samu Mihály: *Az elméleti tárgyak*. In: Sinkovics István (főszerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Budapest é. n. [1970] 227. o.

folytatja, hogy Moór jogfilozófiai koncepciójának bírálatát már Szabó Imre elvégezte, így azzal e helyütt nem foglalkozik, helyette inkább a második világháborút követően megjelent – (aktuál)politikai, politikaelméleti – Moór írások rövid értékelésére, illetve részben bemutatásra, valamint az érintett közéleti, politikusi szerepének kevésbé árnyalt bemutatására vállalkozik. Mindezek után találkozhatunk Samu azon – mai szemmel nézve ártatlan – kijelentésével, miszerint: “Moór Gyula pozitív oktatói tevékenysége sokakban feledtette a konzervatív politikai magatartású politikust.”⁵⁹[59] A megállapítás azért is érdemel figyelmet, hiszen Szabó Imre 1955. évi monográfiájának 1980-ban megjelent második kiadása előszavában szóvá teszi – a szerző nevének megemlézése nélkül – ezt a szerinte indokolatlan és félrevezető megjegyzést, mivel a fő kérdés nem az, hogy hogyan, hanem hogy mit oktatott, s e tekintetben “az ítélet Moór Gyulát illetően is csak negatív lehet.”⁶⁰[60] De természetesen a negatív megítélés sem egy skálán mozog és ezt Szabó érzi, sőt szóvá is teszi: “Feltehető hogy a mérsékelt pozitív értékelés, amelyet Moór az idézett könyvben kap, annak tudható be, hogy Moór kétségen kívül művelt, filozófiailag képzett, olyan tanár volt, aki egy-két társával együtt messze kiemelkedett az oktatói kar többi tagjai közül. Egy ilyen körülmény vezethetett egy viszonylag igenlő Moór értékeléshez, de hangsúlyozzuk, hogy ez az értékelés csak relatív, a kar többi tagjaihoz viszonyítottan tekinthető helytállóan; így azonban valószínűleg helytálló.”⁶¹[61] Némi ellentmondás érezhető ki Szabó utóbb idézett gondolatai, illetve a később a kötetben olvasható, lényegében huszonöt éve változatlan szöveg kijelentései között. Talán maga Szabó is érezte a változó idők megkívánta árnyaltabb véleményformálás igényét, azonban tőle itt és most csak ennyi tellett.

A pécsi egyetem történetét bemutató 1980-ban megjelent kötetben Szotáczy Mihály,⁶²[62] mint az érintett tanszék professzora tekinti át a két háború közötti jogbölcselet oktatását a pécsi jogi karon.⁶³[63] Rendkívül vázlatos áttekintésében csupán néhány mondatban mutatja be az 1920-as, 1930-as évek történéseit, amikor Irk Albert, Faluhelyi Ferenc és Krisztics Sándor voltak a tárgy felelősei, akik mindvégig “ideiglenes” megoldást jelentettek a jogbölcselet oktatása és művelése terén, s alapvetően más tudományterületek álltak a szívükhöz közelebb. Az oktatásuk súlypontját Moór Gyula 1923-as *Bevezetés a jogfilozófiába* című műve képezte, ennek tematikája adta a képzés alapját. Szotáczy szerint csupán 1940-re konszolidálódott a helyzet, amikor Losonczy Istvánt bízták meg a tárgy oktatásával, aki már “intenzívebb” jogbölcseleti kutatást folytatott, “elsősorban a jogtudományi megismerés tárgya, módszere, rendszere és ismereteinek igazolhatósága

⁵⁹[59] *Uo.* 230. o.

⁶⁰[60] Szabó Imre: Előszó a második, javított kiadáshoz. In: Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet...* 1980. 18. o.

⁶¹[61] *Uo.* 19. o.

⁶²[62] Szotáczy Mihály (1928–1998) a Pécsi (Janus Pannonius) Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogelméleti Tanszékén 1953-tól mint tanársegéd kezdett el dolgozni. 1963-tól tanszékvezetői megbízást, 1969-ben egyetemi tanári kinevezést kapott. 1996 végén nyugállományba vonult.

⁶³[63] Szotáczy Mihály: Az elméleti tárgyak. Politika, jogelmélet, bevezetés az állam- és jogtudományokba és nemzetközi jog. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből.* Pécs, 1980. 107–133. o.

vizsgálata területén.”64[64] E tárgyszerűnek is nevezhető bemutatást követően azonban az érintett időszak jogfilozófiai teljesítményének általános értékelésére is vállalkozik: “A korszak jogbölcseleti tananyagáról általános jellemzéseként el kell mondani, hogy azt a szubjektív idealizmus és irracionalizmus térhódítása, a skolasztikus-tomista természetjog előnyomulása és az újkanti jogfilozófiából kialakult ún. »neo-realizmus« átvételére irányuló törekvések egyszerre jellemezték. Politikai arculatát a marxizmus társadalomelméletének és jogelméleti alapjainak kifejezett támadása, vagy éppen csak agyonhallgatása, továbbá a pozitivismus kelseni változata (tiszta jogtan) elleni harc jellemezték. A jogot a tudományos publikációkban és az oktatási anyagban valamiféle pártatlan, osztályérdekeken felül emelkedő intézményrendszerként tüntették fel. E korszak uralkodó osztályainak ideológiai-politikai igényei nem túrték meg még a polgári demokrácia szempontjainak olykor teret biztosító kelseni normativizmust sem, amelyet éppen állítólagos politikamentessége, ilyen állásfoglalástól való tartózkodása miatt bírált. Valamennyi előadó eljutott azonban a természetjog valamilyen módon való hirdetéséig, s a keresztény erkölcs jogi értékmérővé avatásáig.”65[65] A gondolatmenet, illetve a használt jelzők és fogalmak arról árulkodnak, hogy Szabó Imre negyedszázaddal korábban kifejtett tézisei még elevenen élnek és hatnak. Mindezek után nem kis meglepetést okoz Szotáczy, amikor Losonczy 1948-ban megjelent “jogfilozófiai előadásainak vázlatá”-t több nyomtatott oldalon keresztül tényszerűen ismerteti, majd legvégül megállapítja: “Losonczy István jegyzete saját filozófiai rendszerének témáit tárgyalja... Fejtegetései tömörek és világosak... Rendszere kifejtését erősen jellemzi ... a logikai ellentmondásmentesség, tegyük hozzá sikerrel. A jegyzetben tárgyalt témák rendkívül összetettsége, a tárgyalás színvonala és tömörsége miatt az abban közölt ismeretek csak módszeres és elmélyült tanulmányozás révén sajátíthatók el, még az átlagon felüli műveltségű hallgatók részére is.”66[66] E sorokban – ha burkoltan is – némi tisztelgés érződik ki az előd, a későbbi kolléga tudományos teljesítménye előtt. Ilyesfajta kollegiális gesztusnak ez idáig nemigen lehettünk tanúi.

Tudományszakunkban – sajnálatos módon – a mai napig egyedülálló vállalkozásként 1980-ban látott napvilágot az egyébként számos részében ma is joggal hivatkozható *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*, melynek első kötetében a jogelmélet magyarországi tudománytörténetével foglalkozó terjedelmes szócikk természetesen a főszerkesztő Szabó Imre tollából jelent meg.67[67] A monográfiához képest az itt olvasható megfogalmazások előnyére szolgál, hogy a szerző – nyilvánvalóan a terjedelmi korlátokra tekintettel – megmarad a tényszerű ismertetésnél, így a két világháború közötti korszakra vonatkozó ideologikus fejtegetések hiányoznak az enciklopédia szócikkéből.

Visszaforogni látszik az idő, ha szembesülünk Szabó Imre monográfiájának már hivatkozott 1980-as második “javított” kiadása előszavában olvasottakkal, ahol a szerző büszkén vállalja huszonöt évvel korábbi megállapításait, sőt az eltelt évtizedek – mint írja – még inkább megerősítették véleményében: “A jelen második, javított kiadással a könyv új

64[64] *Uo.* 111. o.

65[65] *Uo.* 111–112. o.

66[66] *Uo.* 117. o.

67[67] Szabó Imre: Az újkantiánus jogbölcselet. In: Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 846–847. o.

útra ... indul; ... most már egy más, egy új generáció lesz az olvasója. Feltételezhető, hogy ez az új generáció ... sokkal megbocsátóbb a múlt irányában. Ettől a túlzott engedékenységtől szeretném óvni az olvasókat s különösen a fiatal olvasókat. Egy ideológiai jellegű tudománytárgyat, így az állam- és jogbölcseletet illető álláspont a múlt megítélését illetően is csak akkor lehet következetes, ha megfelelő elméleti-ideológiai alapról ismertet, értékel és bírál. Az úgynevezett szigor, amelyet egyes kritikusaink már könyvünk első kiadásánál is szóvá tettek, valójában nem szigor, hanem csak elvi következetesség, amellyel elvetjük mindazt, ami a múlt magyar állam- és jogbölcseletében idealizmus, antimaterializmus és kifejezetten burzsoá álláspont. Könyvünknek ezt az új kiadását azzal bocsátjuk útjára, hogy az az elvi álláspontunkban nem tér el az első kiadástól; ezt mi nem tekintjük könyvünk hibájának, hanem éppen előnyének.”^{68[68]} A szerző ezekkel a sorokkal zárja 1977-re datált előszavát. A rendszer logikáját követve is nehéz magyarázatot találni arra, hogy két és fél évtizeddel az első megjelenést követően mind a szerző, mind a Magyar Tudományos Akadémia miért tartotta időszerűnek, sőt fontosnak a monográfia újbóli megjelentetését.^{69[69]}

Érdeemes néhány jellegzetes példa erejéig megvilágítani mit is jelent a Szabó Imre egyik fő művének tekinthető monográfia második kiadásában a “javított” jelző használatának valódi tartalma. Csupán – a vizsgált korszakot bemutató – “A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete” című fejezeten belüli két alábbi “javítás” jól érzékelteti a szerző változtatási szándékát, illetve annak valódi célját. Így például akkor, amikor Moór kapcsán Szabó megemlíti: “... a burzsoá jogtudomány nem tart feltétlen igényt arra, hogy a bíróság a valóságos tényállást tárja fel, hogy ítélete a valóságon, az objektív igazságon alapuljon, holott – amint ezt például Visinszkijnek a perbeli bizonyításról írt könyve bizonyítja, – a szocialista

^{68[68]} Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet...* 1980. 21. o.

^{69[69]} Érdeemes e helyen utalni Pokol Béla Szabó Imréről – mint az 1950-es évek kezdetétől az 1980-as évek elejéig a “hivatalos” magyar jogelméleti gondolkodást életművével reprezentáló alakjáról – megfogalmazott véleményére: “A magyar elméleti jogi gondolkodás bizonyos fokú szerencsésének tekinthető – az 50-es évektől induló totális állami és ideológiai kontroll szerencsétlenségének körülményei között –, hogy még a korábbi rendszerben iskolázott és így a képzett, nyelveket beszélő Szabó Imre lett – és aztán majd negyven évig maradt – ezen a területen a fontosabb tudománypolitikai- és hatalmi pozíció birtokosa. Ennek révén, amikor a kádári liberalizáció a 60-as évek végétől csökkentett a társadalomtudományok feletti hatalmi kontroll feszességén, ez a korlátozott liberalizáció bizonyos mértékig átgyűrűzhetett az elméleti jogi gondolkodásba... Másrészt persze

negatívumként úgy is megfogalmazható ez a »vezetői jogtudósi« folyamatosság a 80-as évek közepéig, hogy épp ezért a nagyobb szakítás a hivatalos marxizmus-leninizmussal elmaradt ezen a területen. Míg a filozófiában, de a közgazdaságban és a történelemtudományokban is, a hivatalos ideológia tételeinek pusztá ismétléseit tudományként eladni abszurd lett volna 70-es évek elejétől, addig az elméleti jogtudományban és államtudományokban a domináns hangvétel jobban megtartotta a hivatalos ideológia lenyomatát.” (Vö. Pokol Béla: *I. m.* 1325–1326. o.) Lényegében egyetértve ezzel az értékeléssel, csak keserűen állapíthatjuk meg, hogy a két világháború közötti hazai jogbölcseleti gondolkodás megítélésében még az 1980-as évek elején is – Szabónak köszönhetően – a “hivatalos ideológia lenyomata” a mértékadó megközelítés. Vagyis Szabó e téren minden tekintetben konzerváló hatást gyakorolt a hazai jogelméleti irodalomban.

jogalkalmazásnak éppen ez a központi kérdése...”, addig az 1980-as kiadásból elegánsan elmarad a gondolatjel közötti utalás.^{70[70]} A szovjet jogtudomány egykor megkerülhetetlen teoretikusára való hivatkozás ekkorra már nem tartozik a feltétlenül szükséges dolgok közé, sőt talán már nem is elegáns a rá való utalás. Hasonló korrekciónak lehetünk tanúi akkor, amikor Moórnak a második világháború utáni közéleti-politikai szerepvállalását minősíti a szerző: “Érthető, hogy Moór végső álláspontjának nyílt megvallását kezdetben halasztgatta s tartózkodott ettől mindaddig, amíg nálunk ‘még nem dőlt el, hogy a népi demokrácia vagy a polgári demokrácia útjára tér-e az ország’ (Rákosi Mátyás).” Negyed századdal később Rákosi nevének már csak az említése is szalonképtelen megnyilatkozás lett volna. Mindamellett a “javított” változat valójában szó szerint idézi a korszak névadójának kijelentését, azzal a kiegészítéssel, hogy a népi demokráciát mint “újfajta demokráciát” említi.^{71[71]} Ha másban nem, ennyiben Szabónak is figyelembe kellett venni az idők szavát.

Az 1980-as évek elejére nyilvánvaló változások következtek be a hazai társadalomtudományi, így a jogtudományi gondolkodásban. Az akadémiai álláspont toleránssá kezdett válni a hivatalos paradigmáktól fokozatosan eltérő álláspontokkal szemben. Az évtized közepére a hazai jogelméleti irodalomban végleg meggyöngülni látszik a szovjet típusú marxizmus hazai pozíciója. A korábban megkérdőjelezhetetlen értékelések kritikája már nem jelentett az érintett kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. Egyszerű értékválasztásként élhették meg a jogelmélettel foglalkozók, hogy mely paradigma mentén művelik tudomány szakjukat. Az új utak keresésének egyik formájaként jelent meg a “fordulat éve” előtti magyar jogbölcseleti hagyomány újrafelfedezése, az érintettek munkásságának rehabilitálása.^{72[72]} Ezzel véget ért a magyar jogelméleti gondolkodást alapjaiban megváltoztatni próbáló emlékezetes korszak.

70[70] Vö. Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet...* 1955. 459. o., illetve 1980-as kiadás, 408. o.

71[71] Vö. *Uo.* 1955. 461. o., illetve 1980-as kiadás, 410. o.

72[72] Lásd erről bővebben a szerzőtől: Húsz év a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésében. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001. 415–432. o.